

PODNETNÁ PŮVODNÍ PRÁCE Z ETIKY

VASIL GLUCHMAN: *Etika sociálních důsledkov a jej kontexty*. Prešov, PVT Bratislava, a.s., divízia Prešov 1996, 132 s.

Etických prací se na našem knižním trhu objevuje jen velmi málo, a to většinou pocházejících z minulosti. O to soustředěnější, hlubší pozornost si заслужuje nová původní kniha, zvláště když opouští na Slovensku vžitě tradice morálky a přináší nové podněty, navrhuje novou etickou koncepci.

U jejího autora oceňuji pracovitost a zejména snahu nespokojit se s pouhým o-pakováním a rozměňováním běžných etických tezí v podání různých filozofů. Se svými názory vystupuje V. Gluchman na domácích a zahraničních symposiích a konferencích, diskutuje o nich, reaguje na připomínky a námítky. Často sám upozorňuje, že si je vědom neúplnosti své etické koncepce a ani ji nepokládá za naprosto správnou či vyčerpávající.

Recenzovaná kniha je samostatným pokračováním Gluchmanovy práce předešlé (*Etika konzervencializmu*), obsahově ji doplňuje a upřesňuje, zvláště ve výkladu jeho koncepce, kterou nazývá "etika sociálních důsledků". Kniha je doplněna o další dvě kapitoly, jejichž kontext s hlavním tématem je jen vzdálený a o kapitolu o B. Spinozovi, která obsahově patřila do předcházející autorovy knihy.

Protože etických učeních, která pro morální hodnocení pokládají za rozhodující následky jednání, je více, správně považuje V. Gluchman za důležité jasně odlišit své pojetí zejména od utilitarismu jako nejznámější a nejrozšířenější z konsekvencialistických koncepcí. Navazuje (a hlásí se k tomu) na práce Philippa Pettita.

Co autor vytýká utilitarismu za nedostatky, v čem se jej pokouší překonat? Jeho kritika obsahuje mnohé z toho, co je v etické literatuře běžné. Pro požadovanou stručnost recenze se v této souvislosti musím omezit na několik základních připomínek.

Utilitarismu V. Gluchman vytýká, že princip užitečnosti je nedostatečný, a i proto jej nahrazuje "pozitivními sociálními důsledky". Existují však tyto důsledky bez toho, že by byly užitečné pro co největší štěstí pro co nejvíce lidí, tedy "užitečné" v utilitaristickém pojetí (nikoli utilitárním, t.j. jako prospěchářství)? Tu je na místě upozornit, že proti snahám vulgarizovat utilitarismus tím, že se pod jeho pojem užitku zahrnují jen tělesné slasti, protestoval J. S. Mill a jasně dělil potřeby člověka a z nich vyplývající užitečnost na nižší a vyšší (sem řadil i užitek estetický, vědecký, psychický a j.). U Gluchmana, přes jeho proklamace, zůstává rozdíl mezi utilitaristickým "principem užitečnosti" a jeho principem "pozitivních sociálních důsledků" nejasný; tím i jeho koncepce se stává problematickou.

Vážnou námítkou, stále se objevující v polemikách s utilitarismem, jsou výtky, že mu chybí projektování principu spravedlnosti. I Gluchman vidí přínos své koncepce v tom, že tento nedostatek utilitarismu překonává. Nebere však do úvahy relativně nové

práce a dílčí koncepce, které v rámci utilitarismu toto slabé místo překonávají: Brandtovu teorii ideálního morálního kodexu a princip zobecnění M. G. Singera, ve kterých je obsažen jak aspekt rozdělování, tak i rovnosti.

Utilitarismus prý nebere při morálním hodnocení do úvahy motivaci jednání. To však není pravda, nechápe ji však jako rovnocennou následkům jednání, neboť ty je možné značně přesně zjistit nebo pravděpodobně odhadnout, zatímco o všech podstatných (a mnohdy těch nejzávažnějších) motivech často nic nevíme, dotčným o nich mnohdy mlčí, nebo si je sám neuvědomuje (působení podvědomí, genetického dědictví); proto je podle charakteru činu, situace a možností poznání bereme též do úvahy, ale zpravidla jen jako doplňující faktor (tudíž žádný rozdíl oproti Gluchmanovu pojetí tu není).

Dalším nedostatkem utilitarismu je podle V. Gluchmana "princip maximalizace". Ve své polemice pozapomíná na významnou skutečnost, že při utilitaristickém hodnocení jednotlivých činů vždy je chápeme ve spjatosti s konkrétní situací (sem patří i subjektivní danosti dotčených), s tím, co je reálně možné, a princip se vztahuje na "štěstí co největšího množství lidí" (nejen v přítomnosti, ale i v budoucnosti). Tento problém by však vyžadoval, podobně jako řada dalších, obsáhlejší zdůvodňování (věnuji mu některou ze svých připravovaných prací).

V Gluchmanově knize (a to jak této, tak v minulé) nalezneme i kritické výhrady vůči utilitarismu za to, že zájmy a požadavky zvířat pokládá za stejně závažné při rozhodování jako zájmy lidí (s. 16). Tento argument svědčí o neznalosti patocentrické etiky. Až karikující a podivuhodně nelogickou podobu získává argument (sice přebíraný, ale Gluchman se s ním ztotožňuje) o možném libovolném používání utilitaristického hlediska i pro zdůvodňování nehumánního, nemorálního jednání (s. 13) - z utilitarismu (který je tu zaměněn za kupecké kšeftování) se vytváří strašák pro celou společnost.

Některé další uváděné zápory utilitarismu vyplývají z toho, že autor se soustřeďuje jen na utilitarismus klasický (neúplně) a na utilitarismus činu (jednání), zatímco utilitarismus pravidla i preferenční utilitarismus ve své polemice opomíjí, a to i v přehledu použité literatury (chybí R. B. Brandt, J. O. Urmsom, D. Birnbacher, M. Sängner, P. Singer, od M. G. Singera postrádáme významnou jeho jinou práci atd.). Toto zúžení výkladu utilitarismu sice usnadňuje polemiku, ale na druhé straně právě u nás, kde dosud vůbec žádná práce z etiky utilitarismu nevyšla (!), jej předem zjednodušuje a vytváří dojem, jako by šlo o teoreticky dávno překonaný směr.

Svoji koncepci charakterizuje V. Gluchman slovy, že etika sociálních důsledků je jedna z forem umírněného neutilitaristického konsekvencialismu (satisficing consequentialism) (s. 20). Kritériem morálnosti je mu především princip humánnosti (s. 38), jehož obsah tvoří realizace práv a důstojnosti člověka. Protože autorovi je jasná relativnost tohoto pojmu, objasňuje, jak jej chápat v aplikaci na minulost (Problematické je, zda nepoužívat pro tuto ideu jiné terminologie); v současnosti je jím převaha pozitivních sociálních následků. Jednání, které není jednoznačně dobré či zlé, je správné nebo nesprávné. Hodnoty individuální a společenské jsou sociálně podmíněné, relativní. Kritérium morálnosti musí být v souladu jak s humánností, tak i s odpovědností. Při dosahování dobra je nutné uplatňovat spravedlnost, která je v této koncepci

vyjádřena v podobě všeobecného zákona (který je konkretizován jednotlivými zákony); ten "může být" vyjádřením všeobecného minimálního konsenzu v určitých morálních otázkách, ku kterým nesporně patria aj práva člověka" (s. 43). Spravedlnost má být realizována především zdola. Zdrojem mravního vývoje lidstva je rozumný egoismus (s. 40).

Gluchman zdůrazňuje význam konkrétní situace při morálním hodnocení a podobně jako utilitaristé činu odmítá vytváření sítě norem (s. 51), pokládá za lepší řešení přímou aplikaci kritéria morálnosti s jeho několika principy (problematické by bylo uplatňování ve sféře aplikované etiky). Zřejmě proto neuvádí téměř žádné konkrétní příklady na objasnění své koncepce. Jednou z výjimek je příklad s hodnocením procenta nezaměstnanosti, kdy po samozřejmých připomínkách o konkrétní situaci místo odpovědi převádí problém ze společenské na individuální situaci dvou osob, což je ovšem něco zcela jiného než dobro či zlo pro společnost jako celek.

Autor svá pojetí spravedlnosti, odpovědnosti a humánnosti rozvíjí, hlavně ve směru jejich odlišností, porovnáváním s etickým učením Aristotela, Fromma, Rawlse a Jonase.

Závěrečná kapitola je věnována otázce, proč být mravný, zejména ve vztahu ke školnímu předmětu "etická výchova". Autor sice správně kritizuje neadekvátnost tohoto pojmenování vzhledem k obsahové náplni předmětu, dává některé rady přímo vlastní mravní výchově, ale zcela opomíjí existenci celé řady zahraničních učebnic etiky pro střední školy (aby mohl přiměřeně hodnotit náročnost či malou náročnost učebnice od J. Miedzogové) i speciálních časopisů pro výuku etiky a filozofie na tomto druhu škol.

Třívětový (!) anglický souhrn celé knihy je zářným příkladem toho, jak resumé vypadat nemá, jak promarnit příležitost pro kvalitní informaci zahraničních zájemců.

Hlavním přínosem knihy je její podnětnost, protože i u stoupenců konsekvantní etiky (v němčině: "teleologische Ethik", "Erfolgsethik", "Folgenethik") mnohé formulace, nedostatečná vyargumentovanost řady tvrzení a opomíjení praktické aplikace vyvolávají nejasnosti a pochyby i námítky. Domnívám se, že by autor v budoucnu měl snížit uspěchanost v publikování a prohloubit své rozbory problémů. Potom klady jeho práce podstatně více vyniknou, i když i v této podobě vysoko převažují nad zmíněnými nedostatky.

Jiří Kánský

Doc. PhDr. Jiří Kánský, CSc.

Zálužická 1

821 01 Bratislava

SR